

UOT 39\$ 94(479.24)**AZƏRBAYCANDA ORUCLUQ BAYRAMI ƏNƏNƏLƏRİ****T.M.ŞİRİYEV****AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
tural.shiriyev@mail.ru**

Orucluq bayramı Azərbaycan xalqının islam dini ilə əlaqədar olan milli bayramlarından biridir. Dünyanın bütün müsəlman xalqlarında Orucluq bayramının keçirilməsi qaydaları oxşar olsa da, hər bir ölkədə onun lokal cəhətlərini də izləmək mümkündür. Oruc tutmaq hər bir müsəlmana nəfsin saflaşdırılması, iradənin möhkəmləndirilməsi kimi keyfiyyətlər aşılarsa da, onun cəmiyyətin sosial-ictimai həyatında da mühüm təsirləri olmuşdur. Odur ki, xalqımızın mədəni-əxlaqi xüsusiyyətləri ilə uzlaşdığı üçün, tarixən bu bayramın keçirilməsinə böyük rəğbət bəslənmişdir.

Açar sözlər: islam, ənənə, məişət, Ramazan, bayram

Azərbaycan xalqının milli bayramları arasında islamla əlaqədar olan Orucluq bayramı xüsusi yer tutur. Bu bayram bilavasitə islam şəriəti ilə bağlı olduğu üçün tarixən bütün müsəlmanların ortaq bayramı kimi qeyd edilmişdir. Lakin islamın müəyyən etdiyi qaydalar əsasında tənzimlənməsinə baxmayaraq, müsəlman xalqların hər biri bu bayramın keçirilməsində öz ənənələrini yaratmışdır.

Başqa müsəlman xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycanda da Orucluq bayramının keçirilməsində bir çox milli ənənələr mövcud olmuşdur. Bu ənənələr zaman-zaman xalqımızın etnik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq formalaşmışdır. Qeyd edək ki, ümumxalq xarakteri daşımaqla bərabər, bu bayramın lokal cəhətlərini Azərbaycanın hər bir etnoqrafik bölgəsində də izləmək mümkündür.

Qurani-Kərimə əsasən islam şəriətində müsəlmanların icra etmələri vacib bilinən əməllərdən biri Ramazan ayında oruc tutmaqdır. Quranda Orucluq hər il hicri-qəməri təqviminin Ramazan ayında 30 gün müddətinə təyin edilmişdir. İslamda Ramazan orucu hicrətin 2-ci ilində (miladi 624-cü ildə) Bəqərə surəsi, 183-cü ayənin nazil olması ilə vacib buyuruldu (10, 30).

Qeyd edək ki, oruc tutmaq haqqında islamdan əvvəlki səmavi dinlərdə – yəhudilik və xaçpərəstlikdə də müəyyən göstərişlər olmuşdur. Qurani-Kərimdə bu barədə belə xəbər verilir: “Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki

ümmətlərə vacib edildiyi kimi, sizə də vacib edildi ki, (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz!” (8, Bəqərə, 183). Göründüyü kimi, Qurani-Kərimdə keçmiş ümmətlər üçün oruc tutmağın vacib olduğu qeyd edilsə də, bunun hansı qayda və müddətdə icra olması haqqında heç bir məlumat verilmir. Yəhudi və xaçpərəstlərin istinad etdiyi Tövrat və İncildə isə orucun önəminə dair bəzi fikirlərə təsadüf edildiyi halda, onlara oruc tutmağın vacib edilməsi barədə heç bir göstərişə rast gəlmək mümkün deyil. Faktiki olaraq, hal-hazırda yəhudi və xaçpərəstlər müxtəlif formalarda ildə bir neçə gün oruc tutmaqla, ya qidaların bəzilərindən, ya da ümumiyyətlə, yeməkdən çəkinirlər (11, 8). Bundan başqa, qədim misirlilərin, yunanların, romalıların və Hindistan büt-pərəstlərinin özlərinə xas oruc tutma adətlərinin olması məlumdur (11, 8). Tarixi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, cahiliyyət dövrü ərəb cəmiyyətində də oruc tutmaq adəti olmuşdur. M.Dadaşzadə yazır ki, islamaqədərki dövrdə ərəblərdə oruc tutmaq, bir qayda olaraq, isti yay fəslində icra olunduğu üçün təsərrüfat işləri adətən axşam görülürdü (4, 67). Qeyd edək ki, Azərbaycanın islamı qəbul etməmiş yeganə aborigen etnoslarından olan udinlərin də özlərinə xas oruc tutmaq adətləri olmuşdur. “Mayın axsibay”, yəni qara bayram adı ilə 7 həftəlik pəhrizi nəzərdə tutan xalq bayramında udinlər bəzi yeməklərdən, o cümlədən ət xörəkləri və yumurta yeməkdən imtina edərtilər. Üç mərhələdən ibarət olan bu bayramda əhali axsibaya 40 gün qalmış pəhriz saxlayardı. Qara axsibayda udinlər, qaydaya görə, müsəlman orucluğundan fərqli olaraq, gün ərzində yalnız bir dəfə - axşamdan axşama yemək yeyərtilər (3, 168).

Qeyd edək ki, islam inancında da bir neçə günlük oruc tutmaq adətinin olduğu qəbul edilir. Naxçıvan bölgəsində Xıdır Nəbi bayramı ilə bağlı, qışın ağır olacağını nəzərə alaraq, əhalinin Xızır peyğəmbəri yardıma çağırmasını nəzərdə tutan mərasim haqqında yazan etnoqraf Q.Qədirzadə qeyd edir ki, Şərqi Anadolunun bəzi yerlərində bu vaxt Hz. Xızır üçün “Xızır orucu” adlandırılan üç günlük oruc tutulur. Müəllif bunu “Qurani- Kərim”in “İnsan” surəsinin bəzi ayələrinin aid edildiyi Hz. Əli, Hz. Fatimə və ailəsinin 3 gün oruc tutması hadisəsi ilə əlaqələndirir (7, 37).

Qurani-Kərim nazil olduqdan, yəni islam dini meydana gəldikdən sonra, oruc tutmanın insanın mənəvi inkişafını nəzərdə tutan bir proqram kimi məhz Ramazan ayında icra edilməsi şəriət qaydalarına əsasən müəyyən edildi. Qurani-Kərimə görə oruc tutmaq insan nəfsinin paklanması, iradəsinin möhkəmlənməsi üçün nəzərdə tutulan əsas ibadətlərdən biri hesab edilir. İslam baxımından oruc tutmaqla insanın etdiyi günahlar da bağışlanır (8, Bəqərə, 185). Müsəlman ilahiyyatçılar orucu nəfsin cilovlanması üçün mühüm vasitə hesab edirlər; oruc tutmaqla insan iradi səylərini bir yerə cəmləyir və instinktiv qüsurlardan xilas olmaqla, öz ruhunu gücləndirir. Belə hesab edilir ki, nəfsini saxlamaqla insan özünü ruhən nəcibləşdirmiş olur və s.. Beləliklə, monoteist dinlər arasında oruculuq təliminin mahiyyəti, insanın fərdi və ictimai inkişafı üçün olan əhəmiyyəti yalnız islam dinində kamil və dolğun əksini tapmışdır (2, 76).

Etnoqrafik materiallar göstərir ki, müasir dövrün Oruculuqla əlaqədar adət

və qaydaları keçmiş dövrlərdən ciddi şəkildə fərqlənmişdir. Bunun əsas səbəbləri müsəlmanların Qurani-Kərimin heç zaman təhrif olunmayacağına dair qəti inancları və sözsüz ki, bu ibadətin şəriət qaydaları əsasında icra edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Məhz bu iki amil tarixin bütün dövrlərində islam şəriəti ilə bağlı olan başqa ibadətlər kimi, oruc tutmağın da dəyişməz qaydalarla keçirilməsini təmin etmişdir.

Qeyd edək ki, başlıca olaraq şəriət qaydaları ilə tənzimlənməsinə baxmayaraq, Orucluğu keçirilməsində Azərbaycan xalqının özünəməxsus adət-ənənələri mövcud olmuşdur. Başqa sözlə, xalq şəriət qaydalarını əsas tutmaqla, Orucluğu müəyyən özünə xas ənənələrini də yaratmışdır.

Qaydaya uyğun olaraq, Ramazan ayı başlamazdan bir-iki gün qabaq niyyət edilər və oruc namazı qılınardı. Oruc tutan adam paklığını qorumalı, günün müəyyən edilmiş vaxtında – səhər namazı azanından axşam namazınadək hər cür qidalanma və şəriət qaydalarında nəzərdə tutulan bir çox başqa işlərdən uzaq durmalı, mümkün olduğu qədər Quran oxuyub, dualar etməklə, yalnız Allahın bəyəndiyi həyat tərzini yaşamağı idi.

Adətən səhər azanına yaxın vaxtda yeyilən yemək Azərbaycanın əksər bölgələrində “obaşdanlıq” adlanırdı. Qazax rayonunun kəndlərində buna “yas-tılıq” yeməyi deyirdilər (1, 120). Gün batandan sonra “iftar açma” adlanan vaxtda isə yeməyə icazə verilirdi. Azərbaycanda iftarla da bağlı əhalinin özünəməxsus adət-ənənələri olmuşdur. Belə ki, adətə görə imkanı çatanlar evlərində geniş iftar süfrələri açar və oruc tutan dost-tağışları yeməyə dəvət edirdilər. Xalq arasında belə bir inanc var idi ki, iftar süfrəsində ehsan yemək həmin ailəyə savab qazandırır. Odur ki, tavanalı ailələrdə bəzən oruc tutub-tutmaması nəzərə alınmadan, yaxın qohumlar və qonşular da iftar yeməyinə dəvət edilərdi. Geniş təşkil edilən belə iftar məclislərinin qaydalarına görə, iftar vaxtına qədər Quran və Ramazan ayı ilə bağlı xüsusi dualar oxunardı. Şəriətə görə şam azanı ilə orucun kəsilməsinə icazə verilsə də, ibadətə xüsusi rəğbətlə yanaşan şəxslər öncə namaz qılar və daha sonra iftar süfrəsinə oturur, orucunu kəsirdilər.

Azərbaycanlıların Ramazan ayında icra etdiyi adətlərindən bir də, bu ayda ölümlər üçün Quran xətm etmək adəti olmuşdur. Azərbaycanın əksər bölgələrində icra edilən bu adətə görə, hər bir ailə mollaya pul verib, günahlarının bağışlanması niyyətilə dünyasını dəyişən ailə üzvləri, yaxud yaxın qohumları üçün Quran oxutdurardı. Qaydaya görə belə niyyətlə oxunan Quran Ramazan ayı ərzində xətm olunmalı və “tapşırılmalı” idi. Bunun üçün “Quran tapşırma” mərasimi keçirilər, qonaqlar dəvət edilərdi. Xalq arasında belə bir inanc var idi ki, Quranın Ramazanın əhya gecələrində tapşırılması mərhuma daha çox savab qazandırır. Odur ki, hamı mərasimin ilk növbədə həmin günlərdə keçirilməsinə çalışırdı. Burada Quran tapşırma duası oxunandan sonra ehsan yeməyi də verildiyi üçün, mərhumun qəbrinin ziyarəti ilə başlayan belə mərasimlər, oruc tutanlara görə, adətən, iftar vaxtı keçirilərdi.

Qeyd edildiyi kimi, islam dinində Ramazan xüsusi ibadət ayı hesab edil-

diyinə görə, müsəlmanlara tövsiyə olunardı ki, bu ayda dünya işlərindən mümkün qədər uzaq durub, daha çox ibadətlə məşğul olsunlar. Odur ki, əhali şəriətlə qadağan edilməsə də, toy və bir çox ailə adətləri ilə bağlı mərasimləri ənənəvi olaraq təxirə salar və Ramazan ayının ehtiramını qoruyardı. Lakin bu ayla əlaqədar xalqın bir çox adətləri olmuşdur ki, bu da məhz Oruculuqla əlaqədar olaraq qeyd edilmişdir. Etnoqrafik materiallara görə, keçmişdə Ordubad şəhəri və onun ətraf kəndlərində Ramazanın 15-ci gününü xüsusi təntənə ilə qeyd edirdilər. Uşaqlar dəstə-dəstə qapılara gedib torba atar, orucluq payı yığaraq oxuyardılar:

Orucun on beşidir gəlmişik sizə,
Orucun niyazın (payın) verəsiniz bizə (2, 79).

Oruculuq xalq arasında, həm də mehribanlıq, ruhun saflaşdırılması ayı kimi qəbul edildiyi üçün, insanlar, xüsusi olaraq, bu ayda yalan danışmaq, böhtan atmaq kimi pis işlərdən mümkün qədər çəkinməyə, başqalarına qarşı münasibətdə hörmətli olmaq, qəlb qırmamaq və mərhəmət göstərməyə çalışırdılar (5, 33).

Xalq təcrübəsinə əsasən hesab edilirdi ki, Oruculuqda ac qalmaq bir çox xəstəlikləri müalicə etmək üçün də çox faydalıdır. Təbiblər də təsdiq edirdilər ki, oruc tutmaq bir tərəfdən insanda mədə və həzm sisteminin dincəlməsinə səbəb olaraq orqanizmi zəifləməkdən qoruyub insanlara yeni qüvvə verir, digər tərəfdən isə sağlamlıq üçün zərərli olan yağları və zəhərli maddələri əridib azaltmaqla, bütövlükdə, insanın fiziki sağlamlığı üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir (2, 78).

İslamda Oruc tutmaq vacib sayıldığı kimi, müəyyən hallarda xəstələr, səfərə çıxanlar, hamilə və südəmər körpəsi olan qadınlar, uşaqlar və yaşlılar kimi oruc tutmaqda çətinlik çəkənlər isə Qurani-Kərimə əsasən ondan azad olunurlar: “Sizdən xəstə və səfərdə olanlar tutmadığı günlər qədər başqa günlərdə orucu tutmalıdırlar” (8, Bəqərə, 184).

Ramazan ayının ən mühüm hissəsini Qədr gecələri təşkil edir. Bir qayda olaraq, Oruculuğun 19, 21 və 23-cü günlərinə təsadüf edən bu gecələr xalq arasında “əhya gecələri” və ya sadəcə olaraq “əhya” (ərəbcə “dirilmə”, “yeniləşmə”, “bərpaetmə” mənalarını bildirir) adlanırdı. Qurani-Kərimdə qeyd olunur ki, “Qədr gecəsi savabına görə min aydan daha xeyirlidir” (8, Qədr, 3). Qurani-Kərimə görə Qədr gecəsi, həm də Quranın nazil olduğu gecədir. Allah-Taala Quranın Qədr gecəsində nazil edilməsinə, eləcə də bu gecənin sonsuz xeyir və hikmətlərinə işarə edərək buyurur: “Həqiqətən, Biz onu (Quranı) Qədr gecəsi (ləvhə-məhfuzdan dünya səmasına) nazil etdik. (Ya Peyğəmbər!) Sən nə bilirsən (hardan bilirsən) ki, Qədr gecəsi nədir?! Qədr gecəsi (savab cəhətdən) min aydan daha xeyirlidir! O gecə mələklər və ruh (Cəbrail) Rəbbinin izni ilə (həmin gündən gələn ilin Qədr gecəsinədək dünyada baş verəcək) hər bir i^odən dolayı (Allah dərgahından əmrlər alaraq) yerə enərlər. O gecə, dan yeri ağarana qədər salamatlıqdır (əmin-amanlıqdır)” (8, Qədr, 1-5). Göstərilən ayələrə və bu barədə olan hədislərə əsasən formalaşmış müsəlman inancına görə Qədr gecə-

lərində göyün qapıları açılır və dualar daha tez qəbul olunur. Odur ki, əhali əh-ya, yəni Qədr gecələrində, adətən gecədən səhərə qədər məscidlərdə oyaq qalib ibadət edər, Quran oxuyar və dualar edib Allahdan bağışlanma diləyərdilər.

Ramazın ayının sonuncu günündə isə Oruculuq bayramı qeyd edilirdi. Hilal Ayın müşahidə edilməsi Ramazan ayının başa çatması əlaməti kimi qəbul edildiyindən, şəriətə görə Oruculuq bayramı da, adətən yeni doğan hilalın görünməsi xəbəri ilə başlayardı. Hilal ayın müşahidə edilməsi xəbəri, adətən, böyük sevinc hissi ilə qarşılanar və oruc tutanlar bir-birini təbrik edərdilər. Ayın göründüyü günün səhəri, günorta namazına qədər, adətən, bayram namazı qılınardı. Adətə görə bu namaza bütün oruc tutanlar qatılırdı. Həmin gün ənənəyə görə camaat qəbiristanlığa gedib, dünyasını dəyişən yaxınlarını ziyarət edər, dualar oxuyardılar.

Oruculuq bayramında, yəni hilalın görünəcəyi ehtimal edilən gündə qeyd edilən adətlərdən biri də yoxsullar üçün ailə üzvlərinin sayına uyğun “fitrə çıxarmaq” idi. Fitrə çıxarmanın qaydaları və həcmi, adətən, şəriətlə müəyyən edilirdi. Belə ki, şəriətə görə yalnız müsəlmana verilən fitrə zəkəti buğda, un, düyü, xurma, kişmiş, və başqa bu kimi ərzaq məhsullarından hər adambaşına 10 girvənkə (1 girvənkə 400 qrama bərabərdir) (9, 150), yaxud üç kq-dan az olmamaq şərtilə, hər ailənin imkanına görə çıxarılırdı. Qeyd edək ki, keçmişdə ayrı-ayrı dövrlərdə xalq arasında fitrənin müxtəlif miqdarları qəbul edilmişdir.

İslam şəriətində fitrə çıxarmaq vacib əməl sayılmasa da, “Əl tutmaq Əlidən qalıb” deyən xalqın yoxsullara əl tutması, ehtiyacı ailələrin qayğısına qalması onun öz mənəvi-əxlaqi xarakterindən irəli gələrək, ənənəyə çevrilmişdi.

Bayram günü camaat bir-birilə qaynayıb-qarışır, həmrəy olurdu. Beləliklə, Oruculuq bayramı nəfsin cilovlanması, ruhun möhkəmlənməsi və mənəvi təkamül üçün əhəmiyyət daşıdığı kimi, qarşılıqlı yardım, sosial həmrəylik üçün də zəmin yaradırdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahmanlı M. Azərbaycanın Qərbi bölgəsinin mənəvi mədəniyyətindən (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Nurlan, 2011, 176 s.
2. Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cild. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2017, 557 s.
3. Cavadov Q., Hüseynov R. Udilər (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 1999, 256 s.
4. Dadaşzadə M. Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1985, 216 s.
5. Əhməd Ə. XII-XV əsrlərdə Azərbaycanın mənəvi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik araşdırma). Bakı: Elm, 2012, 372 s.
6. Həmidullah M. İslama giriş. Bakı: Qismət, 2006, 338 s.
7. Qədizadə Q. Milli-mənəvi dəyərlərimiz: Bayramlar, mərasimlər, adətlər, münasibətlər. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 128 s.
8. Qurani-Kərim (Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyevin tərcüməsi). Bakı: Elm, 1991.
9. Məmmədova İ. Azərbaycanda qarşılıqlı yardım formaları (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Elm, 2011, 240 s.
10. Şərifov Ş. İslam tarixi. Bakı: Nurlar, 2013, 640 s.
11. Təbatəbai M. Əl-mizan təfsiri. 20 cild. II cild. Bakı: Qələm, 2011, 712 s.

ТРАДИЦИИ ПРАЗДНИКА РАЗГОВЕНИЯ (ОРУДЖЛУГ БАЙРАМЫ) В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Т.М.ШИРИЕВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению праздника разговения после священного поста с историко-этнографической точки зрения. В результате исследования выяснилось, что на этот праздник, связанный с правилами мусульманского общежития (шариатом), в Азербайджане наложились многочисленные национальные обычаи и устои. На основании этнографического материала приходим к выводу, что в различных регионах Азербайджана возникли свои особые традиции в проведении праздника разговения, существующие и поныне.

Ключевые слова: Ислам, традиция, быт, Рамазан, праздник

RAMADAN TRADITIONS IN AZERBAIJAN

T.M.SHIRIYEV

SUMMARY

The article is dedicated to the studying of Ramadan from the historical-ethnographic point of view. It becomes clear from the study that, although the holiday has a connection with sharia law, there were peculiar rules and traditions in Azerbaijan in order to celebrate it. According to the ethnographical materials, every province of Azerbaijan has its characteristic way to celebrate Ramadan. These traditions are preserved well even today.

Key words: Islam, tradition, daily life, Ramadan, holiday